

המילה הוא 'רר', שמשמעו נזילה/זיבה¹⁷⁵. כן הוא ביחס למילים מיא, ליחה, מוגלה וכדו' – אף אחת מהן אינה מציינת נזל רגיל, וכולן באות בהקשר של נזל הנובע מחולי, זיהום או דבר חריג אחר, הגורם לנזל לצאת מהגוף. המילה היחידה בה השתמשו חז"ל עבור נזל הגוף הסדיר הינה 'דם'.

העולה למסקנה: 'דם' היא המילה בה משתמשים חז"ל בבואם לתאר את נזלי הגוף הרגילים, ובתוכם הנזל של חלזון המורקס.

שאלה:

על שם מה קבעו חז"ל לגבי החלזון כי ברייתו דומה לדג?

מנחות (מ"ד.) "ת"ר חלזון זה גופו דומה לים וברייתו דומה לדג... ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים".

לפני שנשיב לשאלה הזו, עלינו להקדים הקדמה חשובה, הנוגעת באופן כללי להבנת דברי חז"ל, והיא נצרכת בפרט לסוגיה בה אנו עוסקים.

כאשר חז"ל מדמים דבר מסוים לדבר אחר, מוטל עלינו להבין את אותו דמיון במסגרת ההקשר בו נאמר הדימוי. יסוד זה הינו הכרחי, ואם נתעלם ממנו, אנו עלולים לבוא לידי הבנות מוטעות לכל אורך דבריהם. ניקח לדוגמא את ארבעת מיני הלולב, אותם נצטוונו ליטול בחג הסוכות. הבה ננסה לדמיין מציאות, בה זהותם של ארבעת המינים הייתה נשכחת מאיתנו, והיינו מנסים לשחזרה על-פי הסימנים שנאמרו בגמרא. באופן הזה, היינו מחפשים לולב על עץ שיש לו "לב", אתרוג מתוך פירות שיש להם "חוטם" והדסים מעלים שנראים כ"שלשלת"¹⁷⁶. מובן, כי היינו נוחלים כישלון חרוץ, וזאת מהסיבה הפשוטה, ולפיה סימנים אלו לא נאמרו כאמצעי זיהוי עבור מי שאינו מכיר את ארבעת המינים. הגמרא השתמשה בסימנים הללו מכיוון שידעה שכל ישראל נוטלים את ארבעת המינים בכל שנה וזהותם ידועה

¹⁷⁵ שמואל (א כ"א, י"ד) "וַיִּלְךָ רִירוֹ אֶל זָקֵנוֹ", רש"י (שם) "רירו - רוקו דבר הנוטף קרוי ריר וכן ב"ריר חלמות" (איוב ו', ו') וכן "רר בשרו" (ויקרא ט"ו, ג'). "ר"ש (מקוואות ט', ב') "ריר היוצא מן המכה מתייבש ונעשה גליד".

¹⁷⁶ סוכה (מ"ה:) "רבי לוי אומר: כתמר, מה תמר זה אין לו אלא לב אחד - אף ישראל אין להם אלא לב אחד לאביהם שבשמים". סוכה (ל"ה:) "אמר רבא: ועל חוטמו, ואפילו במשהו נמי פסול". סוכה (ל"ב:) "תנו רבנן: קלוע כמין קליעה ודומה לשלשלת - זהו הדס".

לכל ממתן תורה ועד היום בו נאמרו אותם דימויים. רק **אחר** שידועה לנו זהותם של ארבעת המינים הללו, באפשרותנו להבין את כוונת דברי חז"ל כשהשתמשו במשלים ובדימויים כמו לב, חוטם, ושלשלת¹⁷⁷.

כן הדבר בענייננו. הדמויים שנאמרו על-ידי חז"ל ביחס לחלזון ניתנים להבנה אך ורק בהקשרם הנכון, ורק **אחר שידועה לנו זהותו של החלזון. בזמן חז"ל הייתה זהותו ידועה לכל ילד, כפי שכל ילד ידע את זהות ארבעת המינים.** המציאות היומיומית הייתה שכולם הלכו עם תכלת ולצורך כך היו מפיקים את דמו מחלזון, אותו כולם הכירו¹⁷⁸. מטבע הדברים, אותם דימויים ציוריים לא נועדו לעזור למי שברצונו לחקור את זהותו של החלזון, שהרי כפי שכתבנו, חקירה כזו הייתה מיותרת לחלוטין. **מטרתם של אותם דימויים הייתה להדגיש ולהבליט פן מסוים, היבט כזה או אחר של החלזון,** ובכך לאפיין אותו בצורה מסוימת, שלא הייתה עולה על הדעת בהסתכלות ראשונית. אולם סימני זיהוי בוודאי שאין כאן, ויותר מכך – מי שישתמש בסימנים אלו כסימני זיהוי, לא רק שלא יתקדם בחקר זהות החלזון, אלא הוא יבוא גם לידי טעות, הנובעת מהבנה שטחית של טקסט עמוק וחוסר יכולת ללמוד דבר בהקשרו הנכון.

שו"ת חכם צבי (סימן נ"ו) **"לומר על שאינו דומה דומה דרך הוא לומר אף דלא דמי כ"כ כאותה שאמרו תכלת דומה לים..."**¹⁷⁹.

¹⁷⁷ עוד יש להוסיף דוגמאות מעין אותו ענין, על-מנת שיובן סגנון תיאורם של חז"ל בכלליות: נדה (כ"ה:) "המפלת סנדל וכו'. ת"ר, **סנדל דומה לדג של ים**, מתחלתו ולד הוא אלא שנרצף. רשב"ג אומר: **סנדל דומה ללשון של שור הגדול**", נדה (כ"ו:) "תנו רבנן: **שליא תחלתה דומה לחוט של ערב**, וסופה **דומה כתורמוס**, וחלולה כחצוצרת, ואין שליא פחותה מטפח. רבי שמעון בן גמליאל אומר שליא **דומה לקורקבן של תרנגולין** שהדקין יוצאין ממנה." שבת (צ"ח:) "תנא דבי רבי ישמעאל: למה **משכן דומה - לאשה** שמהלכת בשוק, ושפוליה מהלכין אחריה".
¹⁷⁸ עיי' מש"כ לעיל עמ' 22.

¹⁷⁹ וכ"כ הריטב"א (חולין פ"ט.) "הא דאוריך כולי האי לומר שהתכלת דומה לים והים דומה לרקיע, [ד]הוה ליה לומר שהתכלת דומה לרקיע, נראה הטעם לפי שאין תכלת דומה לרקיע ממש אלא שעל ידי שהתכלת דומה לים קצת והים דומה לרקיע קצת נראה שהתכלת דומה לרקיע." וכן בכלי יקר (במדבר ט"ו, ל"ח) "והנה בענין התכלת אמרו חז"ל (מנחות מג:) תכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא כבוד, ובודאי פירושו שצבעים אלו בדומה לדומה כי אין תכלת דומה לרקיע אלא כל אחד נוטה בצבעו אל הדומה לו וכל אחד עמוק מחבירו". ועיי' רמב"ן (במדבר ט"ו) שפירש- "כי ברחוקם יראו כולם כגון ההוא". ועיי' נפש החיים (ריש ש"א) עה"פ "דמיתי לקאת מדבר", ודו"ק.

המילה "דומה" משמשת אצל חז"ל בכמה וכמה אופנים, ומשמעותה משתנה ממקום למקום על-פי ההקשר בו נאמרה. כך למשל, הביטוי "דומה לים" נמצא בדברי חז"ל במספר משמעויות – ובכל פעם מוטל עלינו להבינו על-פי ההקשר המסוים בו נאמר:

(1) סוטה (י"ז.), מנחות (מג.): "תניא, היה ר' מאיר אומר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין? מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד".

(2) מנחות (מ"ד.): "ת"ר: חלזון זה - גופו דומה לים, וברייטו דומה לדג, ועולה אחד לשבעים שנה, ובדמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים".

(3) מסכת שמחות (דרכי חייא פרק ב') "העולם הזה דומה ליבשה, והעולם הבא דומה לים. אם אדם מתקין לו ביבשה, יש לו מה יאכל בים, ואם לאו אין לו מה יאכל בים".

(4) אוצר המדרשים (אייזנשטיין - מעשים עמוד 352) "ואמר רב לשונו של אדם דומה לים, מה הים עולה ומתגבר אף הלשון עולה ומתגבר, מה הים יחרץ אף הלשון יחרץ, מה הים מסעיר וכו'".

בכל מאמר שהבאנו, הדמיון לים בא מצד היבט אחר שמצוי בו, ולא דווקא מצד הגוון¹⁸⁰ שבו:

המאמר הראשון מדמה את גונו של הים לזה של הרקיע.

במאמר השני לא ברור לאיזה היבט של הים הוא מתייחס בדימויו לחלזון.

המאמר השלישי משתמש בים כמשל למקום, אליו הולך אדם למרחקים.

המאמר הרביעי מתייחס להיבטים רבים של הים – הגלים, הסערות וכו'.

¹⁸⁰ השתמשנו כאן במילה "גוון" להורות על מה שקרוי בזמננו "צבע", שכן כפי שכתבנו בהערה 2, "צבע" הינו החומר בו צובעים ולא המראה המתקבל מאותה צביעה. בשפת חז"ל רווחו שני ביטויים בכדי לתאר את המראה המופק. האחד הינו "עין", כפי שכתבנו בהערה 2, ובה השתמשנו בדרך-כלל בספר זה. המילה השניה הינה "גוון" – ראה שבת קל"ט: - ק"מ. – "ונוטנין ביצה במסנת. תני יעקב קרחה: לפי שאין עושין אותה אלא לגוון". בדרך-כלל נמנענו מלהשתמש במילה זו, משום שבעברית החדשה היא קבלה משמעות אחרת, של מה שמכונה באנגלית shade או tint, דהיינו שלכל צבע יש גוונים רבים, מלשון גיוון. מתוך חשש שהקורא יטעה בשל השימוש הרווח בשפת היום יום שלנו, העדפנו את המונח "עין" או "עין הצבע". במקום זה שינינו מהדרך בה נקטנו והשתמשנו בכל אופן במונח "גוון", וזאת מכיוון ש"עין" מתקשר בדרך-כלל לצבע – "עין הצבע", אף כי אין זה הכרחי, ומכיוון שהים אינו צבוע בצבע, אלא מראהו נתון מאת הבורא מששת ימי בראשית, העדפנו להשתמש כאן במונח "גוון".

אף שני המאמרים הראשונים – אלו המתייחסים לתכלת - אינם שנויים באותה ברייתא, והם לא נשנו מפי אותו תנא. על-כן אין כל אפשרות להחליט ולקבוע במסמרות שניהם מתכוונים לאותו עניין ולאותו היבט כאשר הם משתמשים בביטוי "דומה לים". (ראה לעיל עמ' 29 שכתבנו בענין "דומה לים")

עד כאן דברי ההקדמה ההכרחיים, ומעתה לגוף התשובה.

תשובה:

לגבי הקביעה, לפיה "ברייתו דומה לדג", יש להעיר תחילה על דיוק בלשון מאמרם ז"ל. מהביטוי "וברייתו דומה לדג" אין להסיק כי כוונתם להורות על כך שהחלזון הינו דג. אדרבה, מוכח מהלשון "דומה לדג" שחז"ל אינם מתארים דג כפשוטו. לו רצו לתאר דג ממש, לא היו משתמשים בביטוי "דומה לדג", אלא היו קובעים בפשטות כי החלזון הינו דג! פרט לכך, הם גם לא היו אומרים ש"ברייתו" דומה לדג, שכן מכלל הן נלמד לאו, ששאר מאפייני החלזון אינם דומים לדג. עולה מהאמור, שאיננו מדברים כעת על דג, כי אם על בריה, אשר לה מאפיינים מסוימים המשותפים גם לדגים¹⁸¹.

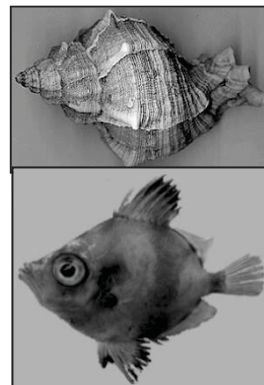
יותר מכך – כבר הבאנו ראיות לא מעטות מחז"ל, מראשונים וממקורות נוספים בכדי לבסס את הקביעה ולפיה החלזון הינו שבלול¹⁸² (ראה עמ' 14 - 18). מכיוון שכך, הרי שבלא זיקה לשאלה כיצד בדיוק נקבע את זיהויו של החלזון, מכל מקום נהיה חייבים להודות כי מדובר ביצור ממין השבלולים. לאור זאת, אין מנוס

¹⁸¹ שו"ת נודע ביהודה (מהדורא תניינא - אורח חיים סימן ג') "ולכאורה מלשון הברייתא מוכח שהוא רמש הארץ דקאמר וברייתו דומה לדג דאם הוא מן המים לא שייך בו לשון דומה דאם הוא דומה לדג ותולדתו מן המים הרי הוא דג ממש ולכך מפרש רש"י ועולה מן הארץ דהיינו רמש הארץ ולכך אינו נופל בו שם דג ממש דמה שגדל ביבשה אינו מסוג הדגים." וכן מפורש בהל' ציצית לרבי שמואל בן חפני גאון (פ"ט), "וגאנה אל כבר באנה כאן יצבג בדם חיואן מאוי יסמי חלזון" ותירגומו: "ובא לנו הידיעה שהיו צובעים בדם חיה של ים ששמה חלזון".

¹⁸² ומה שקראו הרמב"ם "דג", כבר פירש בעצמו בפיה"מ שיש לו צדף, עי' לעיל הערה 18. ועי' אבן עזרא על תהלים (פרק נח ט) "כמו שבלול - בדברי הקדמוני' ז"ל ברא שבלול והוא כדמות דג במים שימס בהליכתו", וכן בפרושו לשמות (ז', כ"ז), שם הוא קורא לתנין בשם דג: "והמפרשים נחלקו במלת צפרדעים, ורבים אמרו שהוא מין דג נמצא במצרים יקרא בלשון ערב אלתמסח תمساح - (crocodile), ויוצא מן הנהר וחוטף בני אדם". וכן מבואר בגר"א בפירושו (כלים י', א') - "כל שבים מין דג הוא, כל דמות שיהיה לו". וכ"מ בס' מעשי למלך (כלי המקדש פ"ח) "כן י"ל בחלזון ששוהה במים ובזה דומה לדג".

מלהתעמק בדברי חז"ל, אשר קבעו כי "החילוון הזה דומה לדג". על-פי ידיעותינו, חלזונות כלל וכלל אינם דומים לדגים. לָמָּה, אם כן, התכוונו חז"ל במאמרם?

ראוי לעמוד על משמעות הביטוי "ברייתו", המופיע במאמר הנ"ל. רש"י ורבינו גרשום מסבירים כי הכוונה היא ל"צורתו"¹⁸³. כפי שביארנו לעיל, כאשר חז"ל מדמים דבר אחד לשני, כוונתם לומר שהוא דומה מהיבט מסויים. תבניתו הכישורית של חלזון המורקס דומה לשל דג באופן מפליא עד להדהים. זאת, בניגוד לשאר שבלולים הנמצאות בים (בפרט בסביבות ארץ ישראל, ראה תמונות בעמ'), להן אין כל דמיון תבניתי למשפחת הדגים.

הערוך מציין, כי אכן זו כוונת חז"ל באומרם "דומה לדג"¹⁸⁴:

הערוך (ערך רצם) "[דומה] לדג של ים – שהוא רחב, ודק וחד כלפי

ראשו".

העולה למסקנה: תיאורם של חז"ל על-פי פרושי הראשונים עולה בקנה אחד עם המציאות הידועה לנו ביחס לחלזון המורקס.

שאלה:

האם חלזון המורקס עולה ליבשה אחת לשבעים שנה כפי שהעידו חז"ל על חלזון התכלת?

תשובה:

מנחות (מ"ד.) "ת"ר חלזון זה... **ועולה אחד לשבעים שנה** ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים".

¹⁸³ פ"י רבינו גרשום (שם) "גופו דומה לים. מראה גופו: **וברייתו. צורתו**", וזה ג"כ פירש"י לגירסתו של השטמ"ק: "ברייתו: **תבנית דיוקנו**".

¹⁸⁴ ערוך (ערך רצם), בהסבר הגמ' נדה (כה ע"ב) "המפלת סנדל וכו'. ת"ר, סנדל דומה לדג של ים, מתחלתו ולד הוא אלא שנרצף".

כפי שהסברנו לעיל בעמ' 38, מפורש בגמרא, שניתן לצוד ולהשיג את חלזון התכלת בים בכל עת ובכל זמן, ולא רק אחת לשבעים שנה. על-כן היו צידי חלזון אשר עסקו במקצוע במשך כל ימות השנה – ולא רק פעם בחיים. מכאן יש לומר, שכאשר הגמרא מזכירה תופעה, בה החלזון עולה אחת לשבעים שנה, מובן כי מדובר על תופעה מיוחדת, בה החלזונות נעשים הרבה יותר זמינים ונקל על האדם הפשוט להשיגם עקב עלייתם ההמונית על-פני היבשה, מה שאין כן בשאר שנים, בהן החלזונות מצויים בסביבת מחייתם הטבעית בעמקי הים, ונדרשת מיומנות ועשיית תחבולות על-מנת לצודם.

(ראוי לציין שבאמת חלזון זה עולה לפעמים מעצמו מהמים ליבשה או על סלעים, כמו שראינו בעינינו. וא"כ אינו רחוק כלל המושג שיעלו בהמוניהם על היבשה).

הרדב"ז קובע, כי עלייה המונית זו היוותה אירוע ניסי, אשר היה מתרחש רק בזמן שביהמ"ק היה קיים, ולא בזמן הגלות. מאז שגלינו מארצינו, פסקה אותה תופעה, ויותר לא ניתן היה להשיג את החלזון באופן זה, אלא היו נצרכים לצודו בעמקי הים כדרך הטבע¹⁸⁵.

שאלה:

האם לחלזון המורקס ישנם "גידים ועצמות", כמתואר בירושלמי?

'שבול' הינו בריה רכה, לה אין עצמות, אולם יש לה קונכיה, וגיד או שריר שדבוק אליה. על כל פנים מוכח ממספר מקורות שונים ובלתי-תלויים, כי על-פי הגדרת חז"ל, השבוללים והחלזונות אכן הינם בעלי "גידים ועצמות". להלן שתיים מאותן ראיות לטענתנו:

1. על-פי חז"ל, בריה שאין לה גידים ועצמות אינה יכולה לחיות יותר מששה חודשים לפי הירושלמי, או שנים עשר חודשים לפי הבבלי¹⁸⁶. מכיוון שאנו

¹⁸⁵ שו"ת רדב"ז (ח"ב סימן תרפ"ה) - "אין זו צריכה לפנים שהרי החלזון מצוי הוא בים ובחלקו של זבולון היה עולה מאליה מן הים אל היבשה והיו מלקטין אותו ואחר שגלו ישראל לא היה עולה והשאר נבזר אדן בארץ מדלת העם לכורמים וליוגבים וארז"ל אלו צדי חלזון משמע שהיו צריכין לצודו".

¹⁸⁶ תלמוד ירושלמי (שבת א', ג') "כל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר מששה חדשים", חולין (נ"ח). "אמר רב הונא: כל בריה שאין בו עצם - אינו מתקיים י"ב חדש".